

Загальний огляд політико-правових

процесів установаження міри покарання в кримінально- правових санкціях

Є. С. Назимко

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України

У статті розглянуто політико-правові процеси встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях. Проаналізовано співвідношення криміналізаційних (декриміналізаційних) з пеналізаційними (депеналізаційними) процесами, надано їх характеристику.

Ключові слова: покарання, кримінально-правова санкція, криміналізація, декриміналізація, пеналізація, депеналізація.

В статье рассмотрены политико-правовые процессы установления меры наказания в уголовно-правовых санкциях. Проанализировано соотношение криминализационных (декриминализационных) с пенализационными (депенализационными) процессами, дана их характеристика.

Ключевые слова: наказание, уголовно-правовая санкция, криминализация, декриминализация, пенализация, депенализация.

The article examines the political and legal processes of setting penalties in criminal sanctions. Analyzed the correlation criminalization (decriminalization) with penalization (depenalization) processes, given their characteristics.

Keywords: punishment, criminal law sanction criminalization, decriminalization, penalization, depenalization.

Установлення в кримінально-правових санкціях міри покарання – це одна з форм реалізації пенальної політики держави, що відображає соціальний зміст злочину, оцінку його об'єктивних та суб'єктивних ознак, а також інших обставин.

Наукова обґрунтованість, адекватність та якість цього виду законодавчої діяльності є гарантією справедливого застосування покарання в практичній діяльності, одним з показників дотримання прав і свобод людини і громадянина. Від того, наскільки якісним та ефективним є визначення міри покарання в досліджуваному елементі статті Кримінального кодексу України (далі – КК України), багато в чому залежить успіх реалізації інституту покарання в цілому.

Зважаючи на останні процеси реалізації пенальної політики України, їх фрагментарну політичну заангажованість, елементи суб'єктивізму та волюнтаризму, що проявляються у деяких пропозиціях унесення змін та доповнень до чинного КК України, аналіз політико-правових процесів, які впливають на встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях, безумовно є актуальним.

Необхідно відзначити, що політико-правові процеси встановлення та застосування кримінально-правової репресії перебувають у колі наукових інтересів таких учених, як Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Гришук, О. М. Костенко, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Є. В. Фесенко, П. А. Фріс, М. І. Хавронюк, С. М. Школа, С. С. Яценко та ін. Однак дослідженню політико-правових процесів, що впливають на встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях, приділяється недостатньо уваги.

Зважаючи на зазначене, метою цієї статті є загальний політико-правовий процес встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях.

Слід зазначити, що встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях

є складовою процесу законотворчості взагалі та створення, зміни або скасування кримінально-правових норм. Однак уже неодноразово стверджувалось, що визначення процесів, які обумовлюють встановлення (збереження, удосконалення) закону про кримінальну відповідальність, у тому числі у сфері встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях, становить певні труднощі не тільки для законодавця, але й для представників науки кримінального права.

Загалом ці процеси пов'язують з напрямками реалізації кримінально-правової політики. Але стосовно класифікації і, відповідно, зазначених процесів у дослідників відсутня одностайність.

Наприклад, знаний фахівець у галузі протидії та запобігання злочинності О. М. Литвак до спеціальних напрямів кримінально-правової політики відносить зокрема такі, як: 1) декриміналізація діянь, що раніше визнавалися злочинами; 2) криміналізація діянь, що раніше не вважалися злочинами; 3) депеналізація покарання, тобто відміна окремих видів покарань або пом'якшення суворості покарань за деякі види злочинів тощо; 4) пеналізація, тобто встановлення суворіших покарань, або посилення суворості покарань, або відміна менш суворих видів покарань; 5) зміна й уточнення норм Загальної і Особливої частин кримінального законодавства, а в КК України – ще й зміна (порівняно з УК УРСР 1960 р.) його структури; 6) боротьба з організованою злочинністю і корупцією [7, с. 94].

З позиції теорії встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях останні два спеціальні напрями кримінально-правової політики можуть охоплюватись першими чотирма. Та взагалі навряд чи їх можна назвати напрямками. Це – більше тенденції розвитку кримінально-правової політики. За тлумачним словником напрям – це лінія руху або розміщення кого-, чого-небудь; шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища [2, с. 731]. Криміналізація, декриміналізація, пеналізація

та депеналізація належать до напрямів кримінально-правової політики. Під тенденцією розуміють (від лат. *tendo* – направляю, прагну) можливість тих чи інших подій розвиватися в даному напрямку. З огляду на зазначене під тенденцією в кримінально-правовій політиці можна розуміти виявлені в результаті кримінологічного аналізу стійкі співвідношення, властивості, ознаки, притаманні системі протидії злочинності, криміногенній обстановці у країні (окремій території), кримінологічно значущі показники, спрямованість розвитку кримінологічно значущих процесів, на основі яких можна робити висновки про ефективність засобів та методів протидії злочинності, розвиток криміногенних процесів у майбутньому, прогнозувати кримінологічно значущі показники. Це пов'язано з тим, що тенденції у кримінально-правовій політиці кожної країни відображаються саме у напрямках цієї політики.

До основних напрямів кримінально-правової політики та відповідно процесів законотворення в кримінальному праві відносять криміналізаційні (декриміналізаційні) та пеналізаційні (депеналізаційні) процеси.

Розглянемо зазначені процеси детально. Спочатку проаналізуємо криміналізаційні та декриміналізаційні процеси, завдяки яким кримінально-правова репресія приводиться у відповідність до реалій соціальної дійсності.

Проблема криміналізації (декриміналізації) діянь належить до числа найбільш складних та найбільш відповідальних для законодавця. Вона є особливо актуальною щодо злочинів невеликої тяжкості, які перебувають на межі з адміністративними, дисциплінарними, цивільними правопорушеннями і зазвичай є відносно поширеними. Для того, щоб кримінальний закон реально працював, був більш ефективним у боротьбі з відповідними суспільно небезпечними діяннями, ніж норми інших галузей права, встановлення або скасування кримінально-правової заборони має бути соціально і кримінологічно обумовлене, а також юридично обґрунтоване.

Як зауважує В. К. Матвійчук, в існуючій юридичній літературі можна зустріти різні визначення, що стосуються понять «криміналізація», «декриміналізація», їх змісту та ознак. Але ні в енциклопедіях, ні в різноманітних словниках і довідниках не міститься жодної статті про ці поняття [8, с. 328]. У деяких наукових дослідженнях висвітлюються лише окремі питання, що так чи інакше пов'язані з криміналізацією (декриміналізацією) загалом або окремого злочину (окремої групи злочинів) зокрема.

Існує безліч визначень криміналізації. Їх різноманітність обумовлена тим, з чим пов'язують їх автори: із суб'єктом реалізації, нормами закону про кримінальну відповідальність, сферою застосування кримінально-правової репресії, ідеологічними та загальнокультурними процесами, що відбуваються у суспільстві тощо.

Так, наприклад, В. М. Кудрявцев під криміналізацією розуміє як процес, так і результат визнання визначених видів діяльності злочинними і кримінально караними [11, с. 45]. О. Д. Кос вважає, що криміналізація – це встановлення кола суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинними [6, с. 99]. За М. Л. Ванчаком, криміналізація – це законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за їх вчинення кримінальної відповідальності [1, с. 263]. А. В. Павлик розглядає криміналізацію як встановлення у кримінальному законі основних ознак складу злочину [12, с. 320].

З нашої точки зору, найбільш повним є визначення криміналізації, надане А. І. Коробєєвим. Учений визначає криміналізацію як процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними і фіксація їх у законі як злочинних і кримінально-караних [4, с. 59].

Стосовно декриміналізації загальноприйнято вважати, що її застосування зменшує тавро ганьби за раніше здійснені злочини, але

не визначає цих дій суспільно прийнятними. На думку А. А. Митрофанова, декриміналізація означає виключення діяння з числа злочинних, скасування кримінальної відповідальності за них [10, с. 79]. На думку О. Д. Кос, декриміналізація – це виключення тих або інших діянь із числа злочинів [6, с. 99]. З точки зору Л. В. Павлика, декриміналізація – це встановлення в кримінальному законі підстав для визнання певного посягання незлочинним шляхом скасування певної кримінально-правової заборони або ж звуження кола випадків, що підпадають під ознаки певного злочину [12, с. 320].

Вважаємо, що найбільш повне визначення декриміналізації надане Ю. А. Пономаренком. Під декриміналізацію вчений пропонує розуміти скасування злочинності діяння, яке полягає у такій зміні кримінального закону, внаслідок якої дія або бездіяльність, які раніше визнавалися злочином, переводяться до категорії незлочинних, тобто визнаються правомірними або правопорушенням іншого виду (адміністративним, цивільним тощо) [15].

Як бачимо, у результаті криміналізації в кримінальному законі з'являється нова кримінально-правова норма, в якій закріплюється визнання певного посягання злочинним, якщо раніше таким воно не визнавалось. Унаслідок декриміналізації з кримінального закону вилучається кримінально-правова норма, у якій було закріплено певне суспільно небезпечне діяння як злочин.

Пеналізаційні (депеналізаційні) процеси. Як зазначає А. І. Коробєєв, усі правознавці, які оперують поняттям «пеналізація», включають до його змісту процес визначення в кримінальному законі караності діянь, визнаних злочинами [4, с. 123]. Проаналізуємо деякі сучасні визначення пеналізації та депеналізації.

На думку О. Д. Кос, пеналізація являє собою синтетичний процес, який складається з нормативного визначення характеру караності діянь та практики призначення по-

карання за конкретний злочин [5, с. 101]. Звичайно, існують й інші точки зору. Під пеналізацією також розуміють: 1) процес визначення характеру караності діянь, а також їх фактична караність, тобто процес призначення кримінального покарання в судовій практиці; 2) кількісну сторону криміналізації, її показник, мірило; 3) визначення меж караності злочинів, тобто встановлення в кримінальному законі видів та обсягу покарань за злочини тощо [1, с. 264; 12, с. 323].

Ю. Пономаренко стверджує, що пеналізація є складовою частиною кримінально-правової політики держави і являє собою процес та результат діяльності законодавця з визначення у кримінальному законі видів і розмірів покарань за окремі злочини з метою нормативного забезпечення засобів для протидії злочинності [14, с. 47]. Іншими словами, за Ю. Пономаренком, пеналізація – це діяльність законодавця щодо визначення міри покарання в кримінально-правових санкціях.

Однак із зазначеного визначення нерозв'язаним залишається питання розмежування пеналізації та депеналізації. Оскільки вказівка на те, що «пеналізація є ... *визначення міри покарання*» (курсив наш. – Є. Н.), не надає чітких критеріїв розмежування пеналізації та депеналізації.

З позиції встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях пеналізація – це діяльність законодавця щодо збільшення міри покарання в кримінально-правових санкціях.

Стосовно депеналізації, то на думку деяких учених, вона являє собою встановлення умов звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання, зниження покарання нижче межі, передбаченої нормою кримінального закону, або заміни тяжких його видів менш тяжкими [6, с. 99]. З точки зору А. А. Митрофанова, депеналізація – це такий напрямок кримінально-правової політики держави, який полягає в передбаченні в законі про кримінальну відповідальність і застосуванні підстав звільнен-

ня особи від кримінальної відповідальності або від покарання [10, с. 114].

Вважаємо, що депеналізація являє собою процес незастосування покарання за діяння, яке передбачене чинним КК України як злочин, звільнення покарання, а також застосування до конкретної особи, визнаної винною у вчиненні злочину, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. У зв'язку з цим не можна погодитися з позицією О. І. Коробеева, який вважає, що депеналізація охоплює лише діяльність, пов'язану із незастосуванням покарання за вчинене криміналізоване діяння, а також звільнення від кримінальної відповідальності та покарання [4, с. 137-142]. Такий підхід вбачається обмеженим, оскільки залишає за межами депеналізації випадки призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

З позиції встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях депеналізація – це діяльність законодавця щодо зменшення міри покарання в кримінально-правових санкціях.

Разом з тим по-різному вирішується питання про співвідношення пеналізації з криміналізацією злочинів. Так, деякі вчені стверджують, що криміналізація і пеналізація хоч і є пов'язаними між собою, проте мають відносно самостійний характер [9, с. 56-59]. Інші вчені стверджують, що пеналізація не повинна розглядатися поза межами змісту криміналізації, оскільки перша є частиною другої [13, с. 123].

Останнім часом у кримінально-правовій літературі сформувалися дві відносно самостійні концепції щодо співвідношення процесів криміналізації (декриміналізації) з процесами пеналізації (депеналізації). Представники першого підходу трактують криміналізацію (декриміналізацію) широко, розуміючи її не тільки як закріплення у законі ознак нових складів злочинів (виключення із закону застарілих ознак складів злочинів), а й як зміни у кримінально-правових санкціях у бік посилення або пом'якшення відповідальності, введення

обмежень або дозволів стосовно застосування звільнення від покарання та його відбування [3, с. 54]. З точки зору цих учених елементом пеналізації є криміналізація – установлення покарання за діяння, що вже визнані злочинами (визначення виду та розміру кримінально-правової санкції, а також умов призначення, виконання і звільнення від покарання осіб, винних у вчиненні злочину) [11, с. 18].

Фактично представники цього підходу отожднюють поняття криміналізації (декриміналізації) та пеналізації (депеналізації), що призводить до втрати особливих рис, характеристик кожного процесу встановлення міри покарання у кримінально-правових санкціях.

Прихильники другого підходу розглядають криміналізацію (декриміналізацію) окремо від процесів пеналізації (депеналізації), зазначаючи, що розширене трактування криміналізації (декриміналізації) призводить до поглинання ними процесів пеналізації (депеналізації) [12, с. 320]. Другий підхід до розуміння криміналізації (декриміналізації) є більш прийнятним, оскільки дає змогу розмежувати ці процеси від процесів пеналізації (депеналізації).

Беззаперечним є твердження Ю. А. Пономаренка стосовно того, що пеналізація (як і депеналізація) є процесом самостійним, відмінним від криміналізації, оскільки, по-перше, має власні підстави і правила здійснення, а по-друге, не кожного разу відбувається одночасно з криміналізацією. Зокрема тільки при встановленні злочинності певного діяння вперше пеналізація здійснюється одночасно з його криміналізацією (т. зв. «первинна пеналізація»). Тоді ж, коли змінюється санкція за діяння, яке було і продовжує залишатися злочинним, пеналізація здійснюється на базі вже раніше здійсненої криміналізації (т. зв. «вторинна пеналізація») [15]. Тобто пеналізація (депеналізація) є похідною від криміналізації (декриміналізації), тому мають розглядатися окремо.

З огляду на зазначене, на встановлення міри покарання в кримінально-правових

санкціях впливають тільки процеси пеналізації (депеналізації).

Разом з тим ці політико-правові процеси можуть бути застосовані під час повного встановлення або скасування кримінально-правової норми (первинні процеси); під час встановлення виключно міри покарання

в санкції кримінально-правової норми (вторинні процеси).

Подальшими напрямками досліджень у зазначеній сфері вважаємо проведення детального аналізу процесів пеналізації та депеналізації, дослідження соціальної обумовленості зазначених процесів тощо.

Список використаної літератури

1. Ванчак М. А. Поняття кримінальної законотворчості / М. А. Ванчак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2011. – №2. – С. 258-266.
2. Великий тлумачний словник української мови (з дод. допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. Демидова Л. М. Криміналізація заподіяння майнової шкоди: поняття, підстави та їх види / Л. М. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 53-65.
4. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 1987. – 267 с.
5. Кос О. Д. Завдання та роль політики у сфері боротьби зі злочинністю як напрямку діяльності держави / Право і суспільство. – 2009. – №5. – С. 100-102.
6. Кос О. Д. Напрями кримінально-правової політики у боротьбі зі злочинністю / Право і суспільство. – 2009. – №4. – С. 98-100.
7. Литвак О. М. Про кримінальну або кримінологічну політику // Юридичний вісник Одеської нац. юрид. акад. – 2000. – № 2. – С. 94-97.
8. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (проблеми законодавства, теорії та практики): дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. К. Матвійчук. – 2008. – 511 с.
9. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. – Одеса : Вид-во Одеського юрид. ін-ту НУВС, 2004. – 132 с.
10. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / А. А. Митрофанов // Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 187 с.
11. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин и др.; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев]. – М. : Наука, 1982. – 303 с.
12. Павлик Л. В. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності з індивідуалізацією, криміналізацією та пеналізацією / Л. В. Павлик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2011. – №2. – С. 316-326.
13. Панченко П. Н. Советская уголовная политика. Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1988. – 200 с.
14. Пономаренко Ю. Основні правила пеналізації окремих злочинів за чинним КК України / Ю. Пономаренко // Вісник національної академії прокуратури України. – 2009. – №3. – С. 47-52.
15. Пономаренко Ю. А. Способи декриміналізації злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crime.direx.org>